

RECENZJE, OMÓWIENIA, SPRAWOZDANIA, KOMUNIKATY

Agnieszka Gasz
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0413-0016>
e-mail: agnieszka.gasz@us.edu.pl

Anna Rudyk: Zwroty adresatywne w języku polskim i rosyjskim. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów 2021, ss. 254

Książka Anny Rudyk poświęcona opisowi zwrotów adresatywnych w języku polskim i rosyjskim to niewątpliwie ważne i wyczekiwane wśród rusycystów opracowanie naukowe. Zasadnicza struktura recenzowanej monografii obejmuje: wstęp, dwie główne części (rozdział teoretyczny i analityczny) oraz zakończenie. Podsumowanie, wyodrębnione po rozdziale badawczym przed zakończeniem, stanowi osobną partię tekstu. Oprócz tego publikacja zawiera spis wykorzystanych źródeł materiałowych, bibliografię przedmiotową, a także wykazy skrótów, tabel i schematów oraz streszczenie w języku rosyjskim oraz angielskim.

We wstępie zostały zarysowane główne założenia metodologiczne. Praca ma charakter materiałowy. Jako źródło zostały wykorzystane przykłady użycia zwrotów adresatywnych pozyskane z tekstów współczesnej polskiej prozy obyczajowej i jej przekładów na język rosyjski. Takie podejście autorka motywuje dążeniem do zgromadzenia korpusu wypowiedzi możliwie najbliższych współczesnemu językowi mówionemu. Podstawową jednostką analizy lingwistycznej jest dwutekst (tekst oryginału i przekładu rozpatrywane łącznie). Badanie przebiega jednokierunkowo – jako tekst wyjściowy został wybrany tekst polskojęzyczny. Wśród metod opisu zastosowanych do zgromadzonego materiału wymieniono: interpretację pragmatyczną, budowanie eksplikacji semantycznych znanych m.in. z prac A. Wierzbickiej, introspekcję oraz dekonstrukcję (s. 12–14).

Rozdział pierwszy pt. *Zwrot adresatywny w świetle badań językoznawczych* zawiera przegląd wybranych opracowań lingwistycznych dotyczących zwrotów adresatywnych. W charakterystyce stanu badań przywołano klasyfikację

form nominalnych przeprowadzoną przez E. Tomiczka oraz typologię nazw adresata w ujęciu A.W. Połonskiego. Autorka zarazem uściśliła, że przedmiotem analizy będą wyłącznie zwroty adresatywne niezintegrowane składniowo (według terminologii Tomiczka). W tej części pracy została również przeprowadzona próba uporządkowania kluczowych w świetle podjętych badań terminów językoznawczych.

Rozdział badawczy pt. *Zwroty adresatywne w języku polskim w konfrontacji przekładowej z językiem rosyjskim* składa się z czterech podrozdziałów poświęconych analizie poszczególnych grup zwrotów adresatywnych. Pierwsza z nich obejmuje zwroty adresatywne wyrażone terminami pokrewieństwa. W obrębie grupy drugiej zostały rozpatrzone antroponimy (imiona, nazwiska, przezwiska) stosowane w funkcji zwrotów adresatywnych. Do trzeciej grupy zostały zakwalifikowane inne nazwy osób używane w funkcji zwrotów adresatywnych (wyrazy o znaczeniu ogólnym, a także tytuły i stopnie naukowe oraz zawodowe). W ostatniej grupie zostały przeanalizowane ekspresywne zwroty adresatywne, które stanowią dosyć zróżnicowany zbiór.

Kolejny element struktury kompozycyjnej książki stanowi podsumowanie. W tabeli 9. w kolejności alfabetycznej ujęto wszystkie wybrane z polskich tekstów apelatywne zwroty adresatywne wraz z ich rosyjskimi ekwiwalentami przekładowymi. Dodatek ten obejmuje ponadto krótki odautorski komentarz, który uzupełniają kolejne zestawienia tabelaryczne i schematy.

Zakończenie zawiera syntetyczne podsumowanie wniosków wypływających z przeprowadzonej analizy porównawczej. W wykazie źródeł materiału badawczego odnotowano 19 pozycji książkowych w języku polskim wraz z ich przekładami na język rosyjski (przy czym jednak w opisach bibliograficznych nie odnotowano nazwisk tłumaczy). Bibliografia przedmiotowa liczy 187 pozycji, z czego 47 stanowią opracowania naukowe w języku rosyjskim. W spisie wykorzystanej literatury naukowej figurują ponadto dwie prace angielskojęzyczne i jedna praca napisana w języku francuskim.

Recenzowana monografia sytuuje się w obszarze sublingwistyki, na gruncie pragmatyki opisującej użycie języka, czyli relacje, które wiążą znaki oraz nadawców i odbiorców znaków. Ze względu na aspekt temporalny i lokatywny podjęte badanie ma wymiar synchroniczny i globalny, dotyczy bowiem obecnego stanu języka i opisuje więcej niż jeden język. Anna Rudyk odwołuje się w swojej pracy do założeń dwóch lingwistycznych programów badawczych. Odnosi się do nich nawiązujący do tradycji systemowej strukturalizm (s. 7) oraz rozwijający się w tradycji postsystemowej komunikacjonizm z teorią aktów mowy (s. 226). Przedmiot badania stanowią tu wybrane wyrażenia językowe używane w funkcji zwrotu do adresata. Perspektywa oglądu analizowanych zwrotów adresatywnych przyjmuje charakter konfrontatywny

(polsko-rosyjski). Badanie sprowadza się do wyodrębnienia z tekstów polskojęzycznych korpusu wyrażen pełniących funkcję zwrotu adresatywnego w celu sporządzenia ich kontrastywnego opisu na podstawie porównania z rosyjskimi ekwiwalentami przekładowymi. Metoda wykorzystana do opisu materiału badawczego obejmowała więc dwa zasadnicze etapy: rejestrację rozpatrywanych wyrażen w tekstach oryginału i przekładu, a następnie interpretację otrzymanej próbki materiału językowego według przyjętych kryteriów podziału (s. 38).

Stanowisko autorki w sprawie wyboru do analizy dwutekstów literackich zostało uzasadnione na wstępie w sposób jasny i wystarczający. Nie ulega wątpliwości, że w badaniach konfrontatywnych wykorzystanie faktów przekładów jest sprawdzoną metodą pozyskiwania materiału językowego. System i tekst wzajemnie warunkują swoje istnienie – system realizuje się w tekstach, a teksty ujawniają system. W przekładzie mamy do czynienia z konfrontacją funkcjonowania dwóch języków. Wykład założeń metodologicznych uwidacznia jednak pewną dysproporcję w nadmiernym skupianiu uwagi na problemach przekładu (zob. szczegółowy opis pojęć ekwiwalencji i adekwatności) kosztem dość pobieżnego uzasadnienia wyboru metod analizy lingwistycznej. We wstępie odnajdujemy wyraźną deklarację o wykorzystaniu formuł eksplikacji wypracowanych przez A. Wierzbicką. Część materiałowia pracy dostarcza wielu przykładów oryginalnych autorskich eksplikacji analizowanych wyrażen (por. *dziecko*, s. 61, *panna*, s. 144). Choć możemy się z nich dużo dowiedzieć na temat użycia omawianych wyrazów, zdecydowanie bardziej przypominają one jednak formuły znane z prac N.I. Formanowskiej (por. s. 30) niż eksplikacje z użyciem naturalnego metajęzyka semantycznego (NSM) A. Wierzbickiej. Ujawnia się więc tutaj pewien dysonans metodologiczny, którego można było uniknąć poprzez określenie trybu i konwencji budowania formuł eksplikacyjnych z odwołaniem się do opracowań wybranych badaczy. Skoro zatem na wstępie pojawiło się nazwisko A. Wierzbickiej, to w świetle rozważanej w ramach danej monografii problematyki można by się było spodziewać, że zostanie przywołana któraś z jej prac (Wierzbicka 2016), oraz że właśnie „w tym duchu” zgodnie z zapowiedzią będą w trakcie opisu materiału badawczego konstruowane formuły eksplikacyjne.

We wstępie dosyć wyraźnie zostało ponadto wyartykułowane założenie, że celem badania nie jest ocena warsztatu tłumacza, lecz analiza zastosowanych rozwiązań translatorskich pod kątem wykrywania podobieństw i różnic międzyjęzycznych (s. 13). Niemniej jednak można spostrzec, że w toku analizy pojawiają się pewne elementy jakościowej oceny przekładu. Można to zaobserwować na przykładzie następującej pary zwrotów: *panie Julku*

/ *пан Юрек* (s. 108). Autorka wnikliwie rozważa tu przyczyny powstałej niespójności (błąd tłumacza lub niedopatrzenie korektora), dochodząc do wniosku, że w wypadku postaci epizodycznej niezgodność ta nie wywiera istotnego wpływu na treść czy jakość przekładu. Jako że cel pracy nie zakłada analizy technik tłumaczenia zwrotów adresatywnych wraz z oceną zastosowanych rozwiązań translatorskich, na mocy przyjętego założenia przytoczony przykład wykracza poza wyznaczony zakres badania. Ponadto dane zwroty trudno zakwalifikować jako trafną ilustrację jakichś istotnych prawidłowości czy różnic systemowych zaobserwowanych między porównywanymi językami. Zwłaszcza że tego rodzaju problemy w odniesieniu do rozpatrywanej grupy zwrotów adresatywnych (*пан / pani* + zdrobniała forma imienia) w czytelny sposób zostały już omówione wcześniej (s. 106–107).

Pozostając w obszarze zagadnień dotyczących przekładu, w kontekście niniejszej rozprawy nasuwa się jeszcze jedna ważna kwestia. Otóż Anna Rudyk zdecydowała się na prowadzenie badania jednokierunkowo, wykorzystując do analizy wyłącznie rosyjskie tłumaczenia polskich tekstów. Z kolei komplementarna zmiana kierunku wektora, czyli wykorzystanie tłumaczeń współczesnych rosyjskich powieści obyczajowych na język polski, pozwoliłoby wnieść do analizy porównawczej wiele istotnych spostrzeżeń. Taka procedura weryfikacyjna jest szczególnie przydatna w charakterystyce polskich odpowiedników rosyjskich zwrotów adresatywnych o strukturze: imię + patronimik (s. 115–118). Autorka bowiem podaje w wątpliwość przykłady użycia w polskim tekście żeńskiego patronimu w wołaczu (*Julio Stanisławowno*, s. 117), podczas gdy w praktyce translatorskiej obserwuje się w podobnych wypadkach użycie zarówno formy mianownika, jak i wołacza. Należy w tym miejscu zauważyć, że polski odbiorca, nieznający języka rosyjskiego oraz realiów rosyjskich, może zidentyfikować zwrot, w którym imię występuje w wołaczu, a patronimik w mianowniku, jako nazwisko, a nie imię odojcowskie. Przy opisie funkcjonowania podobnych zwrotów adresatywnych rosyjskiego pochodzenia w polszczyźnie bardziej zasadne i naturalne wydaje się więc rozpatrywanie tekstów tłumaczonych z języka rosyjskiego na język polski. Przy takim ujęciu (opartym na twardych danych) nie powstaje sygnalizowany przez badaczkę problem stylizacji mowy bohatera (Rosjanina mówiącego po polsku), a także stawiania hipotez na temat tego, czy hiperpoprawność omawianych form była w tym wypadku zamierzona przez samą pisarkę, czy też była skutkiem korekty podczas opracowania redakcyjnego tekstu.

Kolejną kwestią, która z pewnością zasługuje na baczniejszą uwagę, jest polska i rosyjska terminologia lingwistyczna dotycząca wyrażen, którymi posługuje się mówiący w celu wskazania odbiorcy, do którego się zwraca.

W części teoretycznej pracy można zauważyć pewną próbę jej uporządkowania (s. 27–29). Jako pierwsze zostały wymienione ważniejsze pojęcia stosowane na gruncie polskim (*zwroty adresatywne, formy / formuły adresatywne, adresatywy, sposoby zwracania się do drugich, tytułatura, formy honoryfikatywne*). Zostały one jednak wyliczone bez podania definicji lub szerszej analizy zakresów tych terminów. Można się przy tej okazji zastanawiać, czy każda forma adresatywna jest zarazem honoryfikatywna, por. *Adamie, ... = panie Adamie, ...*. Co ciekawe, z jednej strony autorka deklaruje wymienne stosowanie terminów *zwrot adresatywny* i *forma adresatywna* rozumianych jako elementy niezintegrowane składniowo, używane przez nadawcę w celu wskazania odbiorcy (s. 37), które odpowiadają rosyjskiemu terminowi *обращение*, z drugiej jednak można zauważyć, że równie często używa w swojej pracy terminu *wokatyw* (s. 33, 42, 43, 73, 74, 82, 138 itd.). Trzeba także odnotować, że w przywołanym zestawieniu pojęć nie uwzględniono dość mocno zakorzonego w tradycji terminu *apostrofa* w sensie lingwistycznym – część zdania wyrażona wołaczem, np. *Janku / Janek, podaj mi to pióro*, gr. *apostrophē* ‘odwrócenie, zwrot’ (EJO: 49). Stosowana w tym zakresie terminologia pokazuje, że podjęte w pracy zagadnienie to problem badawczy rozważany zarówno z punktu widzenia składni, jak i pragmatyki aktu komunikacji (co uwypuklają poszczególne terminy). Obie te perspektywy są w zasadzie nieodłączne, nakładają się na siebie, co znajduje odzwierciedlenie w omawianej publikacji.

W nawiązaniu do sygnalizowanych wyżej kwestii uwidacznia się pod tym względem pewien niedobór w podjęciu próby syntetycznego przybliżenia problemu opisu zwrotów do adresata w świetle różnych modeli składniowych. W pracy odnajdujemy dosyć wyraźne nawiązania terminologiczne zarówno do składni tradycyjnej (orzecznik przy łączniku zerowym, s. 176), jak i semantycznej (aktant, predykat, s. 73, 224). Autorka wprawnie wykorzystuje w analizie materiału aparat pojęciowy gramatyki tradycyjnej. W toku narracji pewne wątpliwości może natomiast wzbudzać użycie terminologii z zakresu składni semantycznej. Jako przykład można tu przywołać opinię, że główną cechą semantyczną leksemów w rodzaju *kochanie* jest adresatywność, dlatego nie występują one w roli aktanta i predykatu (s. 228). Otóż według Z. Topolińskiej konstrukcja wokatywna stanowi samodzielną propozycję konstytuowaną przez semantyczny komponent apelu (wbudowany w samą konstrukcję) z odbiorcą apelu w funkcji argumentu (Topolińska 2020: 54). Uczona wyróżniła trzy podstawowe funkcjonalno-strukturalne warianty frazy wokatywnej: apel właściwy (zwrócenie uwagi adresata lub przywołanie), apel konwencjonalny (podtrzymanie bezpośredniego kontaktu z adresatem) oraz apel predykatywny (swego rodzaju metaforyczna inwokacja z odpowiednim

nacechowaniem ekspresywnym – pozytywnym lub pejoratywnym) (zob. Topolińska 1973: 271–273). Zgodnie z tym ujęciem zwrot *Kochanie moje!*, który wyprowadzono z: *[Ty] jesteś moje kochanie!*, stanowi realizację apelu predykatywnego. Zalecanym dopełnieniem strukturalnego i semantycznego ujęcia składniowego byłoby również uwzględnienie w opisie wokatywów optyki kognitywnej. Na istotę rozważanych w pracy zagadnień wiele światła mogłoby rzucić zastosowanie mechanizmu profilowania w zakresie potwierdzenia statusu adresata lub przykucia jego uwagi (zob. Langacker 2009: 636).

Podsumowanie to bez wątpienia cenny dodatek uzupełniający właściwą analizę lingwistyczną. Rejestr ten zgodnie z przyjętym założeniem odzwierciedla współczesny język mówiony. Występują w nim nowe wyrazy pochodzenia angielskiego (stosowane głównie przez młodszych użytkowników języka polskiego i rosyjskiego), np. *bejbi / baby, sister / cecmpuuu* itp. Trzeba zarazem zauważyć, że w prezentowanym zestawieniu pojawił się również wyraz przestarzały – *wisus*. NKJP poświadcza zaledwie jeden przykład użycia tego leksemu w formie wołacza i cztery w formie mianownika. Można wobec tego przypuszczać, że dany zwrot występuje tu jako wykładnik literackiej stylizacji mowy bohatera. Zatem skoro już zdecydowano się na umieszczenie w tej części odautorskiego komentarza, wskazana byłaby też krótką przeglądową charakterystyka wprowadzająca prezentowane zasoby leksykalne, uwzględniająca sferę i częstotliwość występowania czy też zasięg użycia zebranych wyrazów. Tego rodzaju uściślenie byłoby z kolei szczególnie pożądane w wypadku ekspresywnego zwrotu adresatywnego: *Idźże, pieronie!* (s. 213). Nie jest to z pewnością wyraz o zasięgu ogólnopolskim. Słowniki ogólne kwalifikują go jako regionalizm śląski, wielkopolski, krakowski (SJPD, USJP). NKJP poświadcza 13 przykładów użycia w wołaczu oraz 24 użycia w mianowniku. Dla porównania: popularne w polszczyźnie ogólnej wyzwisko *cholero* wystąpiło w zasobach korpusu aż 70 razy. Forma mianownika (*cholera*) pojawiła się natomiast w ponad 470 kontekstach. Z punktu widzenia pragmatyki aktu komunikacji istotne byłoby również doprecyzowanie niektórych parametrów w zakresie charakterystyki socjolingwistycznej, tzn. kto jest nadawcą oraz adresatem danego zwrotu. Czy jest nim rdzenny Ślązak paralelnie posługujący się etnolektem śląskim (Hentschel, Fekete, Tambor 2019)? Por. śląskie brzmienie z „pochylonym” o: *Idźysz / bier sie, pierōnie!* Czy może jest nim mieszkaniec innego regionu kraju? Po samym zapisie rozpatrywanego wyrazu bez znajomości szerszego kontekstu użycia trudno to jednoznacznie określić. A może jest to kolejny przykład stylizacji (w tym wypadku: regionalnej) mowy bohatera?

Lektura tego spisu dostarcza wielu ciekawych obserwacji lingwistycznych. Materiał ma duży potencjał i jego opracowanie zdecydowanie wzbogaciłoby

omawianą publikację. Dotyczy to w szczególności używanych w funkcji wyzwisk licznych wyrażen ekspresywnych zamieszczonych w indeksie. Mogły one zostać z powodzeniem w nieco szerszym zakresie scharakteryzowane w ramach podrozdziału 2.4. Do ich opisu można było wykorzystać klasyfikację agresywnych gier językowych (Ożóg 2019: 27–30). W świetle ciągle aktualnych problemów dotyczących mowy nienawiści autorka mogłaby dojść do interesujących wniosków porównawczych, analizując znaczenia i funkcje zwrotów adresatywnych w domenie agresywnych strategii komunikacyjnych typu: „jesteś głupi” (*kretynie / uduom*), „jesteś rzeczą” (*pomyjo jedna / naskudnik*), „jesteś zwierzęciem” (*bydlaku / skotina*) itd. Z kolei odautorski komentarz zamieszczony w podsumowaniu obok wyekscerpowanego z tekstów korpusu nazw pospolitych używanych w funkcji zwrotów adresatywnych można by uwzględnić w zakończeniu.

Jeśli chodzi o dobór najnowszej literatury przedmiotu, w bibliografii recenzowanego opracowania nie uwzględniono książki G. Olchowej *System adresatywny języka polskiego i słowackiego na początku XXI wieku*. W analizie socjolingwistycznej wspomniana autorka przyjęła szerszą perspektywę, rozpatrując zarówno formy nominalne, jak i pronominalne.

Język narracji całej pracy jest przystępny, a jej styl wyważony. Zdarzają się jednak przypadki użycia określeń wartościujących: *w kapitalnej książce* (s. 85), *tezę doskonale zilustrują* (s. 64), *rusycyzmów: nosiciel języka rosyjskiego* (s. 94), a także inne drobne usterki, np. *русского и сербскохорватского языков* (s. 17, 242), gdy poprawnie powinno być: *сербохорватский язык*. Odbiór treści ułatwiają i uzupełniają zarazem liczne zestawienia w postaci tabel i schematów (s. 81, 100, 129, 158–159), które stanowią przejrzystą ilustrację analizowanych zagadnień. Wrażenie niedosytu wywołuje natomiast sposób prezentowania w monografii danych liczbowych. Mam tutaj na uwadze uwzględnienie statystyki liczbowej dotyczącej materiału badawczego (tzn. ile zwrotów w obrębie poszczególnych grup zostało poddanych analizie; ile przykładów obejmuje korpus wołączowych form apelatywnych wyodrębniony w załączniku, a ile spośród nich zaprezentowano w części analitycznej pracy). Przedstawienie takiej poglądowej charakterystyki dostarcza istotnej informacji o wielkości próbki materiału (zarówno zgromadzonego, jak i poddanego analizie).

Zrealizowane przez Annę Rudyk zadanie badawcze oparte na umiejętności opracowanej podstawie materiałowej porządkuje stan wiedzy nad zwrotami adresatywnymi w języku polskim i rosyjskim. Publikacja ma wysokie walory aplikacyjne i z pewnością przysłuży się jako użyteczne źródło w dydaktyce akademickiej i praktyce translatorskiej.

Literatura

- Doroszewski W. (red.) (1958–1969): *Słownik języka polskiego*. Warszawa. Online: <<https://doroszewski.pwn.pl/>>, dostęp: 14.06.2022. (SJPD)
- Dubisz S. (red.) (2003): *Uniwersalny słownik języka polskiego* (wersja CD-ROM). Warszawa. (USJP)
- Hentschel G., Fekete I., Tambor J. (2019): *Głos w sprawie aktualnego stanu użycia zapożyczeń niemieckich we współczesnym etnolekcie śląskim i postaw językowych jego użytkowników (raport wstępny z projektu badawczego)*. „Forum Lingwistyczne”, s. 17–42.
- Langacker R. (2009): *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*. Przekład E. Tabakowska i in. Kraków.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Online: <<http://nkjp.pl>>, dostęp: 14.06.2022. (NKJP)
- Olchowa G. (2018): *System adresatywny języka polskiego i słowackiego na początku XXI wieku*. Hradec Králové.
- Ozóg K. (2019): *Agresywne gry komunikacyjne między tobą a mną*. „Studia Slavica” nr 1, s. 19–32.
- Polański K. (red.) (1993): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław. (EJO)
- Topolińska Z. (1973): *Vocativus – kategoria gramatyczna*. [W:] *Otázky slovanské syntaxe III*. Red. J. Burian. Brno, s. 269–274.
- Topolińska Z. (2020): *Semantyczny paradygmat kategorii przypadku i jego wykładniki formalne (z perspektywy języków polskiego i macedońskiego)*. „Linguistica Copernicana”, s. 41–56.
- Wierzbicka A. (2016): *Making sense of terms of address in European languages through the Natural Semantic Metalanguage (NSM)*. „Intercultural Pragmatics” 13(14), s. 499–527.